

Др Далибор Велојић

виши научни сарадник

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

d.velojic@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-2896-275X

ШТАМПА У МОРАВСКОЈ БАНОВИНИ*

Апстракт: Рад приказује улогу локалне штампе на територији Моравске бановине, као пропагандног оруђа, али и цензуру коју је спроводио режим. Као значајни извор за писање рада послужио је фонд Централног пресбиороа, Архива Југославије, као и чланци из дневне штампе која је излазила у бановини.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Моравска бановина, Ниш, штампа, цензура, Централни пресбиоро Министарског савета Краљевине Југославије.

Након атентата у Народној скупштини 20. јуна 1928. године уследила је суспензија парламентаризма, а већ 6. јануара наредне године, краљ Александар је укинуо политичке партије. Доношење Октроисаног устава 3. септембра 1931. године означило је званични престанак диктатуре, али је и даље остао централистички принцип власти.¹ Једна од битних особности диктатуре била је и поштрена цензура штампе, јасно исказана кроз

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451– 03– 136/2025– 03 од 27.01.2025. године.

1 Опширније видети: В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, Београд, 1988; М. Екмећић, *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*, Сарајево, 1967; I. Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, Београд, 2006; Д. Велојић, *Моравска бановина 1929–1941*, Лепосавић, 2023; В. Драговић, *Српска штампа између два рата*, Београд, 1956; М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2006. Од прводецембарског акта до мајског референдума*, Београд, 2023.

измене Закона о штампи (из 1925. године).² Прва измена поменутог закона оставља привидно члан 1, који предвиђа слободу штампе, али брише члан 2, који одбацује било какве мере превенције у циљу спречавања излажења и продаје новина.³ Изменама је предвиђена забрана листова који нападају краља, владу или шефове страних држава. Министарство унутрашњих послова могло је забранити улазак стране штампе у земљу, такође је била искључена могућност жалбе суду, а уредници су били у обавези да штампају сваку исправку која долази од власти.⁴ Већина листова у земљи, као што су *Политика*, *Време*, *Правда*,⁵ *Obzor*, *Novosti*, *Slovenec*, прилагодили су се новом закону и обезбедили редовно штампање.⁶

Спровођење цензуре штампе држава је омогућила стварањем Централног пресбириоа (ЦПБ) који је деловао као сервис за опште информације.⁷ Биро је два пута недељно објављивао резимее вести из земље и иностранства.⁸ Закон о Централном пресбириу јасно наглашава његову обавештајну и пропагандну улогу: „При председништву Министарског савета оснива се на основу члана 3 Закона о уређењу Врховне државне управе, Централни пресбирио за општу државну обавештајну службу.”⁹ С обзиром на чињеницу да је имао контролу над домаћом и страном штампом, филмовима и позориштем, биро је попримио улогу Министарства пропаганде.¹⁰

2 I. Dobrivojević, *Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra*, Istorija 20. veka 2 (2005), 51.

3 *Закон о штампи*, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август 1925, 1; *Закон о изменама и допунама Закона о штампи*, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 6, 6. јануар 1929, 4.

4 *Исто*.

5 *Правда* је у току 1938. године укинута на месец дана наређењем Министарства унутрашњих послова пошто је, према званичном саопштењу, штампала клеветничке оцене на рачун високих државних функционера. Министарство је располагало подацима о улози Француске и Чехословачке у финансирању листа. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, prir. Ž. Avramovski, Beograd-Zagreb, 1986, 683.

6 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, prir. Ž. Avramovski, Beograd-Zagreb, 1986, 619.

7 Институција Централног пресбириоа уведена је у Србији педесетих година XIX века у саставу Министарства иностраних дела. Активну улогу ЦПБ играо је током балканских и Првог светског рата. Опширније: Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд, 2007, 79–81.

8 *Britanci*, I, 620.

9 *Закон о Централном пресбириу*, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 93, 20. април 1929, 1.

10 I. Dobrivojević, *Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra*, 55.

Према истраживањима Иване Добривојевић, у сваком бановинском месту постојао је минијатурни пресбирио који је водио рачуна о стању у домаћој штампи и прикупљао информације о животу и развоју тог дела земље. Дописници ових пресбирора слали су центри политичке, економско-привредне и културно-просветне извештаје.¹¹ Поред тога, редовно су слали извештаји остању штампе по бановинама, са посебним освртом на писање појединих листова.

Када говоримо о територији Моравске бановине, која је обухватала већи део централне Србије, пре анализе штампе, морамо се осврнути на ниво елементарне културе и ниво информисаности становништва, како бисмо јасније сагледали пропаганду и утицај дневних и периодичних листова на формирање свести грађана. У погледу броја часописа, дневних или периодичних, стање у Моравској бановини било је незавидно у односу на остале крајеве земље.¹² Несклад Моравске бановине са осталим, западним и северним, крајевима Југославије у погледу елементарне културе огледао се и у информисаности становништва, с обзиром на већи проценат неписмених и, самим тим, слабу развијеност штампе.¹³ Статистика за 1936. годину говори о двадесет једном часопису на територији Моравске бановине (од тога петнаест у Нишу), (с тим да дневни листови нису дуго одржали), да би две године касније, тај број смањен на седамнаест.¹⁴ Према подацима из 1940. године, од укупно петнаест часописа који су излазили на територији Моравске бановине (од тога девет у Нишу), два су била званична (један у Нишу), шест политичких (три у Нишу), три верска (два у Нишу), само један културни (у Нишу), док се три воде под остале (два у Нишу). Нема регистрованих научних, здравствених, уметничких, музичких, позоришних или туристичких часописа. У поређењу са осталим бановинама видимо да у Дравској има петнаест научних (једанаест у Љубљани), четири здравствена, тридесет један културни (осамнаест у Љубљани), четрнаест уметничких (дванаест у Љубљани), три туристичка. У Дринској бановини регистрована су два научна, четири културна (три у Сарајеву), у Дунавској

11 *Isto*, 56; Б. Симић, *нав. дело*, 86.

12 Д. Велојић, *нав. дело*, 345–346.

13 Видети: Б. Симић, *нав. дело*, 121–131. Такође је индикативан цитат из књиге Владана Јовановића о Вардарској бановини: „Штампа је из године у годину бивала све утицајнији медиј. Самим тим, творци и службеници националне политике морали су имати у виду механизме њене употребе – од уређивања и штампања огромних тиража, до пласирања у (полуписмене) масе.” В. Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, Београд, 2011, 450.

14 *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1936*, Београд, 1937, 390; *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1938–1939*, Београд, 1939, 392–393.

два здравствена, двадесет пет културних (тринаест на српском и дванаест на осталим језицима), два туристичка, у Хрватској четрнаест научних, осам здравствених, тридесет два културна (двадесет два у Загребу), двадесет пет уметничких, осам туристичких. Иза Моравске бановине у овом погледу једино су заостајале Врбаска и Зетска са укупно девет, односно осам часописа и листова, првенствено означених као политички или су вођени под остало.¹⁵

Уколико изузмемо црквена гласила (*Гласник епархије Тимочке, Преглед цркве епархије Жичке, Недеља православља, Нишка духовна стража*),¹⁶ као и *Службени лист Моравске бановине*,¹⁷ листови су углавном били под контролом режима, тако да је реч „независно” на првој страници појединих часописа остала мртво слово на папиру.¹⁸ *Ревизија* је важила за политички лист, *Нишки гласник* за орган нишких радикала, *Нишка слободна трибуна*, неко време у власништву Драгише Цветковића, лист изразито политички конципиран. Из *Нишке слободне трибуне* издвојио се *Нишки нови лист*, који је такође преузео Цветковић, као одговор на неслагање са политиком Николе Узуновића.¹⁹ У Краљеву је 1936. године покренута *Народна самоуправа*, која је, додуше, јасно наглашавала свој страначки карактер (ЈРЗ).²⁰ Слично је и са *Крушевачким гласником* и *Нашим истоком* (Цариброд), који су такође били гласила Југословенске радикалне заједнице.²¹ Ђупријски *Моравски гласник* био је лист присталица Богољуба Јевтића, што је и наглашавано у више новинских чланака. У сваком случају, наведени листови, заједно са *Крајинским*

15 *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940*, Београд, 1941, 374–375. Упоредити за две претходне године. Б. Симић, *нав. дело*, 121–122.

16 Наведени листови углавном су били власништво поменутих епархија, а објављивали су чланке религиозно моралне садржине, без политичких тема. Сарадници листова били су углавном свештеници. *Недеља православља* излазила је једном годишње, *Гласник епархије Тимочке* два пута месечно, *Преглед цркве епархије Жичке* једном месечно, *Нишка духовна стража* једном месечно. Извор: листови *Недеља православља, Гласник епархије Тимочке*, В. Виријевић, *Краљево, град у Србији 1918–1941*, Краљево, 2006, 232.

17 *Службени лист Моравске бановине* био је службени орган Краљевске банске управе Моравске бановине. Излазио је једном недељно у тиражу од 1.500 до 2.000 примерака. Доносио је вести службеног карактера: наредбе, уредбе, указе и објаве. Архив Југославије (=АЈ), фонд 38, Централни пресбиро Председништва Министарског савета (=38), Ф 74, Д 198, Извештај дописника ЦПБ.

18 Д. Велојић, *нав. дело*, 346.

19 Д. Мирчетић, М. Матицки, *Културно-просветна делатност*, Историја Ниша, II, ур. Д. Милић, Ниш, 1984, 449–450.

20 В. Виријевић, *нав. дело*, 228.

21 Б. Симић, *нав. дело*, 130.

новостима (Неготин), Југославијом (Крушевац), Гласником Вељкове Крајине (Неготин), Тимоком (Зајечар), Краљевским гласником (Краљево) и другим, успевали су да, поред политичких тема, читаоцима дају информације из света културе, економије и свакодневног живота у бановини.²²

Дописници Централног пресбириа достављали су анализу бановинске штампе централи, али и Министарству унутрашњих послова. У извештајима о штампи детаљно је анализирано писање, али и биографије власника и дописника листа. Власници и уредници листова углавном су били виђе-нији људи у локалним срединама, и те како политички активни. На основу карактеристика најчитанијих локалних новина, можемо извести општи закључак о стању бановинске штампе. Заједничка карактеристика свих листова је искључиво пројугословенска политичка линија, што се огледало не само у писању, већ и у оријентацији уредништва.

Нишке новине, покренуте 1. марта 1930. године, излазиле су једном недељно као социјално-културни и привредни лист. Штампане су у 1.500 примерака у штампарији „Цар Константин”, у власништву Привредне задруге епархије нишке. У политичком погледу лист је заступао југословенску националну политику и писао је у духу режима. Власник и уредник листа био је Радован Димитријевић, адвокат родом из Лесковца, који је у току Првог светског рата завршио правни факултет у Француској. С обзиром на то да је био солидног материјалног стања, лист је финансирао својим новцем. Поред тога, постављен је и за старешину соколске жупе Ниш. У време изборне борбе 1935. године, активно је учествовао и јавно иступао на неколико зборова Николе Узуновића, са којим је одржавао пријатељске везе. Један од сталних сарадника овог листа био је и Миодраг Милошевић, студент права и дописник *Времена*.²³ Политичка оријентација власника *Нишких новина* јасно је изражена у подршци владавини Југословенске радикалне сељачке демократије (Југословенске националне странке). Чланци обилују југословенством и подршком углавном Николи Узуновићу, интерпретирајући његове говоре у целини и упоређујући га са Полом Думером, француским председником.²⁴ У периоду након избора 1935. године, лист је углавном, кроз идеју заједништва Срба, Хрвата и Словенаца, покушао да протури критику нове власти,²⁵ што је довело до привремене забране

22 Д. Велојић, *нав. дело*, 347.

23 АЈ, фонд 14, Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије (=14), Ф 78, Д 297, Извештаји о штампи на територији Моравске бановине.

24 Р. Димитријевић, *Влада г. Узуновића на делу*, Нишке новине, 25. фебруар 1934, 1.

25 АЈ, 38, Ф 6, Д 20, Извештај о писању штампе Моравске бановине за децембар 1935.

штампања почетком наредне године.²⁶ Уреднику је замерано због блискости са унитаристичким ставовима Божидара Максимовића и због критике унутрашње политике тадашње владе.²⁷ Повод за забрану био је чланак „Први задатак” у коме је критикован рад владе Богољуба Јевтића. У наводи државног тужиоца у Нишу стоји: „Из свега овога јасно произилази да у поменутом чланку провејава очигледна намера аутора пом. чланка да тенденциозно у рђавој форми прикаже политичко стање у земљи, које је наступило услед недовољног познавања политичких прилика и догађаја оних који су носиоци моралне и политичке одговорности у земљи.”²⁸

Лист *Нишка слободна трибуна*, основан 1926. године, првобитно је био у власништву Косте Стефановића, да би га 1930. преузео Драгиша Цветковић. Велику пажњу овај лист привукао је чланцима против шестојануарске диктатуре, тако да је забрањен већ 1931. године.²⁹ Забрана је уследила након чланка „Против трошарине”, што је, по мишљењу уредника, било неосновано.³⁰ Поменути чланак критикује увођење трошарине у јеку економске кризе, што је Управи полиције у Нишу било довољно да забрани лист.³¹ Главни разлог забране, у ствари, био је чланак о малверзацијама подбана у алексиначкој општини. Како је о овим аферама *Нишка слободна трибуна* наставила да објављује чланке, дошло је и до друге забране.³² Након тога, у току лета исте године, лист је забрањиван три пута узастопно, да би на крају био дефинитивно укинут.³³ Дописник ЦПБ-а из Ниша опширно је изнео наводе о штетном деловању Драгише Цветковића и покушају поновне афирмације код грађана путем локалне штампе. Нарочито је истицано непоштовање владара, с обзиром на то да у листу није писано о прослави краљевог јубилеја и рођендана престолонаследника: „Тако и о прослави десетогодишњице владања Њ. В. краља и рођендана Њ. В. престолонаследника не само да у своме листу није ништа писао, нити заставу на кући извесео, већ је на дан поменутих прослава за време благодарења у цркви седео пред кафаном у једној од главних улица [...] Одмах после тога, при

26 Исто, Недељни преглед штампе на територији Моравске бановине за јануар 1936.

27 Исто, Извештај из децембра 1935.

28 Исто, решење државног тужиоца у Нишу бр. 10/35 од 22. јуна 1935.

29 *Драгиша Цветковић њим самим*, прир. В. Петровић, Ниш, 2006, 458.

30 АЈ, 38, Ф 84, Д 209. Писмо уредника *Нишке слободне трибуне* председнику владе од 3. новембра 1930.

31 *Противу трошарине*, *Нишка слободна трибуна*, 2. новембар 1930.

32 *Алексиначка општина и комадитна друштва*, *Нишка слободна трибуна*, 11. мај 1931.

33 АЈ, 38, Ф 84, Д 209, Решења о забрани листа *Нишка слободна трибуна*.

пролазу Њ. К. величанства краља за Нишку Бању, г. Цветковић је седео пред једним бифеом на углу главне улице и у моменту пролаза Њ. В. краља, док је народ око њега клицао „живео краљ” он је седео са подозривим осмехом на уснама.”³⁴

Пример *Нишке слободне трибуне* представљао је поуку бановинским властима да поштре цензуру, пре свега посредством полицијских власти, а затим и надлежног државног тужиоца. Упућена је сугестија тужиоцима да, након полицијског упозорења о неподобним написима, делују у циљу забране. У противном, банска управа и полицијске власти известиће министарства правде и унутрашњих послова о несавесном раду тужиоца.³⁵ Нарочито се упућује на чињеницу да сваки лист дан пред објављивање мора бити упућен тужиоцу на преглед и одобрење.³⁶

Из *Нишке слободне трибуне* поникао је и *Нишки нови лист*, као гласило дела нишких радикала и противника Николе Узуновића.³⁷ Први број *Нишког новог листа* изашао је 14. новембра 1931. године. Лист се првенствено бави привредним питањима, али су заступљени и чланци о књижевности. Излазио је једном недељно и штампан је у штампарији „Гутенберг”, власника Косте Стефановића, уједно и директора листа. У политичком погледу лист је заступао југословенски националну политику и писао у духу режима. Власник и директор Коста Стефановић оцењен је као добар националиста. Уредник листа је био Стојилко Стојилковић, несвршени студент технике, између осталог и дописник *Политике* и *Службеног листа Моравске бановине*. Уредник је од стране дописника ЦПБ-а процењен као један од „најкултурнијих новинара у провинцији” који „у уређивању листа не одступа од правилне оријентације у духу југословенске националне политике”. Убрзо је, међутим, власништво прешло у руке Јована Јовановића, који је био у родбинским везама са Драгишом Цветковићем.³⁸ Бављење привредним темама омогућило је *Нишком новом листу* да постане орган Привредног одбора Моравске бановине.³⁹ Након петوماјских избора и образовања владе Милана Стојадиновића, лист мења курс и већ крајем 1935.

34 Исто, Извештај дописника Централног пресбириа из Ниша од 12. октобра 1931.

35 Исто, Краљевска банска управа Моравске бановине управнику полиције у Нишу пов. бр. 7.191 од 23. новембра 1931.

36 Исто.

37 Д. Мирчетић, М. Матицки, *нав. дело*, 449.

38 Исто, 74–198.

39 АЈ, 14, Ф 78, Д 297, Извештаји о штампи на територији Моравске бановине.

године објављује интервју са Драгишом Цветковићем.⁴⁰ Потом је изашао врло афирмативни чланак о Југословенској радикалној заједници и њеном учешћу на општинским изборима.⁴¹ Након писања *Нишких новина* о лошем раду владе и тзв. „партизанству”, уредник *Нишког новог листа* одговорио је оштром замерком на рад претходних влада, што је довело до полемике у штампи.⁴² Лист је, иначе, од ЦПБ-а добијао редовну помоћ у износу од три хиљаде динара, што је било недовољно, судећи према писму власника упућеном премијеру Милану Стојадиновићу. У писму власник Јовановић моли за повећање помоћи на пет хиљада динара, како би лист могао да излази два пута недељно.⁴³

На територији Ниша и околине, од 28. априла 1930. године почео је да излази лист *Ревивија*. Дописник ЦПБ-а је оценио да нема одређеног политичког правца и да не утиче нарочито на став јавног мњења. Објављиван је једном недељно у тиражу од петсто примерака, а штампан је у штампарији „Графика”. Оснивач и власник листа био је учитељ у пензији Тодор Костић, за кога дописници нису могли пронаћи било какве везе у политичким круговима.⁴⁴ С обзиром на начин финансирања, од огласа и претплате, може се рећи да је важио за независан лист, што је потенцирано и у самом заглављу („независан орган јавног мњења”). *Ревивија* је, након промене власника, престала да излази да би бивши власник поново преузео лист 1935. године и наставио са радом, како се наводи у уводном чланку „по жељи многих пријатеља и читалаца”. Сам власник нагласио је да се лист не бави политиком, већ поштено и независно извештава о локалним темама, тако да је „обавеза поштених грађана” да листу финансијски помогну.⁴⁵ *Ревивија* је, вероватно детаљније од осталих листова пружала информације грађанима о догађајима у Нишу и околини, о радном времену апотека, ценама на пијаци, репертоару позоришта и биоскопа, спортским дешавањима итд.

Поред *Ревивије*, независним нишким листом сматран је и *Преглед*. Почео је да излази 25. јануара 1935. године, као лист за књижевност и друштвена питања. Излазио је једном недељно, штампан је у шестсто примерака и

40 АЈ, 38, Ф 6, Д 20, Извештај о штампи у Моравској бановини од 9. децембра 1935.

41 *Југословенска радикална заједница постала је најјачи фактор*, Нишки нови лист, 26. децембар 1936, 1.

42 АЈ, 38, Ф 6, Д 20, Извештај о штампи у Моравској бановини од 16. децембра 1935.

43 АЈ, фонд 37, Милан Стојадиновић (=37), Ф 37, Д 73, Молба власника *Нишког новог листа* за повећање помоћи од 27. октобра 1937.

44 АЈ, 38, Ф 74, Д 198, Списак листова на територији Моравске бановине од 20. јануара 1936.

45 *Нашим драгим пријатељима и читаоцима*, Ревивија, 11. април 1935, 1.

углавном је намењен чиновницима и интелектуалцима у Нишу. Власник и главни уредник био је Михајло Палигорић, двадесетогодишњи студент права, док су стални сарадници такође били млађи од двадесет пет година.⁴⁶ Ови млади ентузијастички временом су стекли ужи читалачки круг, како смо навели углавном интелектуални, иако није познато из којих извора се лист финансирао. *Преглед* се, међутим, убрзо окренуо озбиљним политичким темама, тако да је оквалификован као „дрска фотомонтажа и хоштаплерска махинација”, а уредник и сарадници оквалификовани су као недорасли.⁴⁷

Омладински глас, још једно омладинско гласило, излазило је у Нишу од децембра 1940. године. Уредник је био Бранимир Стојановић, деветнаестогодишњак, по занимању ученик. Према садржини првог броја, приметно је да се лист појављује са претензијом стварања покрета слободних омладинских маса, без нарочитог плана и програма. У писању листа осећао се утицај левице, али недовољно сазрео и на нивоу „расправа из ђачких литерарних дружина”. Лист је одобрен, уз тврдњу да не може имати „озбиљнији политички ефекат”. Иначе, *Омладински глас* финансиран је миразом власника будући да се непосредно пред покретање листа оженио.⁴⁸

Осим наведених листова, у Нишу су у краћим интервалима излазили *Гласник* (информативни социјално-културни и привредни лист), *Нишки лист*, *Наш лист* (орган нишких комуниста и лево оријентисаних интелектуалаца), *Народна реч* (гласило Демократске странке, излазио и под насловом *Јединство*), *Нишке пословне новине*, као и стручна и службена гласила институција и удружења: *Весник Моравског бановинског одбора друштва Црвеног крста*, *Годишњи извештај народног позоришта Моравске бановине*, *Гласник пољопривредне коморе Моравске бановине*,⁴⁹ *Моравски археолошки гласник*, *Спортиста*, *Нишки спорт*.

На територији Ђуприје излазио је од 1929. године *Моравски гласник*. Лист је излазио једном недељно, штампан је у крушевачкој штампарији „Слово” у тиражу од 1.200 до 1.500 примерака. Издржавао се од претплате, која је била недовољна за покривање режијских трошкова, тако да је власник Бора Николић, чиновник фабрике шећера и дописник *Времена*,

46 АЈ, 38, Ф 74, Д 198, Списак листова на територији Моравске бановине од 1. фебруара 1936

47 Исто, Дописник Централног пресбиороа из Ниша, јануара 1941.

48 Исто, Дописник Централног пресбиороа из Ниша, децембра 1940.

49 *Гласник пољопривредне коморе Моравске бановине* наводимо посебно с обзиром на то да је имао највећи тираж, од 4.000 примерака. То је био службени орган Пољопривредне коморе Моравске бановине, излазио је у Нишу једном месечно. Осим Пољопривредне коморе, за овај лист није било заинтересованих. *Гласник пољопривредне коморе Моравске бановине*, Ниш, 1939–1941.

део трошкова сносио сам. Сарадници су углавном били чиновници из Ћуприје и околине, а за свој рад нису добијали никакву надокнаду.⁵⁰ *Моравски гласник* се углавном бавио темама из политичког живота и био наклоњен Богољубу Јевтићу. Текстови у *Моравском гласнику* обилују извештајима са зборова Југословенске националне странке, чак и онда када је прешла у опозицију. Лист није престајао да пружа подршку Јевтићу ни након пада владе, а јасан став изнет је крајем 1935. године, као одбрана од напада на бившег премијера: „Непријатељи нашег јединства, као и људи којима је стало само до власти, а са њима и плаћена штампа, нападају г. Бошка Јевтића и Вељу Поповића и друге и то после пада владе г. Јевтића. Сада када г. Јевтић више није председник владе, кад Веља Поповић више није министар, они кукавички бацају камење на њих. Ми устајемо у њихову одбрану. Ми, који остајемо на истој, националној линији. Ми, који хоћемо да се води само она иста политика која ће ослободити нашу земљу од свих партијских шићарџија, од свих самозваних вођа, од свих партизанских шпекуланата.”⁵¹

Лист ја нарочито оштро осудио потписивање конкордата са Ватиканом, означивши га штетним по државне интересе: „Најпосле, сва нерешена питања између наше државе и римокатоличке цркве конкордат оставља на решење римокатоличком канонском праву. Другим речима, све што није предвиђено, биће онако како нареди Свети Отац Папа из Рима. Ако је наше вековно робовање под Турцима, вековне патње и борбе нашег народа било зато да потпаднемо под власт и скиптар гордог Рима, онда да се поклонимо и попримимо конкордат онакав какав је”⁵²

Сарадници *Моравског гласника*, више од осталих листова у бановини, бавили су се методолошким проблемима и улогом штампе у савременом друштву. Промовисање југословенске националне идеје кроз новинске чланке била је једна од његових битнијих карактеристика. Дефиницију улоге независне штампе изнео је јасно Станислав Краков у свом чланку „Идеје и задаци модерне штампе”, објављеном у *Моравском гласнику*. По њему, штампа мора доследно следити државну идеју и радити на јединственом националном плану. Као позитиван пример наводи фашистичку штампу, која је своју борбеност задржала и по доласку на власт, што је доказ да државну идеју „носи неизмењену до краја”. Напослетку изводи се закључак: „Није драг у стварању различитих мишљења, већ је драг у једној моћној дисциплини целине која зна шта хоће, која мисли колективно.”⁵³

50 Исто.

51 *Плаћене лажи*, Моравски гласник, 1. новембар 1935, 1.

52 *Конкордат са Ватиканом*, Моравски гласник, 3. јануар 1937, 1.

53 С. Краков, *Идеје и задаци модерне штампе*, Моравски гласник, 15. април 1934, 1.

Сличне ставове износили су сарадници листа, али у погледу улоге локалне штампе. По њима, задатак локалних листова такође је промоција једне идеје, али кроз утемељене информације. Поред тога, ниподаштавање „провинцијске” штампе оцењују као велику заблуду престоничких листова: „У оцењивању значаја крупне престоничке штампе, обично се заборавља и занемарује значај јавних гласила у провинцији. Поједини уображени критичари обично с потсмехом говоре о „паланачким листовима” у унутрашњости земље. Али то је заблуда. Ако провинцијски листови нису у могућности да воде државну политику високог стила, они су у најбољој могућности да воде локалну политику културног обележја, а то много значи за напредак једног града и његове околине. Навикнути да у престоници гледамо увек највиши степен мудрости, моћи и славе, ми лако сметнемо с ума да провинција има такође одличних умних сила које се могу дивно искористити за добро народа [...] Ако један провинцијски лист успе да окупи око себе честите и вредне раднике, који имају воље и смисла за духовни напор, ако ти радници лишени сваке тежње за личним ћаром, удруже своју снагу ради свестраног унапређења своје покрајине; ако они отресу од себе сваки партизанлук, свако сићушно и пристрасно прогоњење, па своје новине дигну на ниво озбиљног, објективног и писменог гласника који служи истини моралу и прогресу – онда је такав лист достојно испунио свој задатак, онда он постаје културна тековина града у коме се појављује.”⁵⁴

Лист *Крајинске новости* излазио је у Неготину једном недељно почев од 12. октобра 1930. године, штампан је у хиљаду примерака у штампарији „Јединство”. У политичком погледу лист је заступао југословенску идеју, што је приметно и заглављу („Краљ и отаџбина изнад свега”).⁵⁵ Власник и уредник листа, али и закупац штампарије, био је др. Александар Тодоровић, срески санитетски референт из Неготина. Према извештају дописника ЦПБ, добар је националиста, редовно учествује у свим јавним пословима у граду, а лист је издржавао од претплате и субвенција неготинске општине и Централног пресбироа. Сарадници листа такође су били дописници *Времена* и *Политике*.⁵⁶ Лист је излазио до 1935. године. Напоменућемо да су тридесетих година на територији Неготина и околине у кратким интервалима излазили *Крајински гласник* (1933– 1934), *Гласник Вељкове Крајине* (1934– 1937), *Крајински радикал* (1935– 1936), гласило Југословенске радикалне заједнице и *Крајинске новине* (1939– 1940).

54 Д. Петровић, *Штампа у провинцији*, Моравски гласник, 25. март 1934, 1.

55 Први број *Крајинских новости*, 12. октобар 1930., 1.

56 АЈ, 14, Ф 78, Д 297, Извештаји о штампи на територији Моравске бановине.

На територији Крушевца и Расинског среза од 1927. године излазио је једном недељно *Крушевачки гласник*. Тираж листа је износио хиљаду примерака, а растуран је међу свим друштвеним слојевима. Према извештају Министарства унутрашњих послова, лист је био искључиво режимски,⁵⁷ док дописник ЦПБ-а примећује да се политика тренутне владе заступа прилично обазриво.⁵⁸ Као пример навешћемо извештавање са збора ЈНС-а из августа 1934. године, које је пропраћено на првој страни, додуше без икаквог коментара,⁵⁹ да би годину дана касније такође на првој страни изашао чланак о организовању ЈРЗ-а у Крушевцу, уз веома позитивне коментаре.⁶⁰ Власник листа био је Радослав Станисављевић, апсолвент права и стални дописник листа *Време*. Дописник ЦПБ-а власника листа не доводи у везу са истакнутим политичарима,⁶¹ док МУП даје другачије информације, да је „врло агилан и предузимљив и да одржава везе са угледним политичарима.“⁶² За сараднике лист је узимао углавном виђеније грађане Крушевца, као што је био судија Душан Трипковић, филизоф Љубивој Поповић, или професор Павле Пудл, који су уживали углед међу грађанством.⁶³ Лист се углавном издржавао од претплате и огласа.

У Крушевцу је од 1929. године излазио лист *Југославија*, једном недељно, а штампан је у хиљаду примерака. У политичком погледу лист је био неодређен, али је ипак писао у духу тадашње југословенске националне политике. Идеја листа огледа се можда најбоље у чланку „Зашто смо за Југославију“, објављеном у једном од првих бројева, у коме се величају напори краља Александра у стварању јединствене државе, при чему се наводи да је „Југославија ново гесло неокаљане слобода, ново „вјерују“ у срцу Словена и нов зачетак и мисија“.⁶⁴ Власник листа био је Алекса Каматовић, студент права и дописник *Политике*, док су сарадници углавном били студенти и крушевачки професори.⁶⁵ Лист се издржавао од претплате и огласа. Упркос

57 Исто.

58 АЈ, 38, Ф 74, Д 198, Списак листова на територији Моравске бановине од 20. јануара 1936.

59 Исто, 38, Ф 6, Д 20, Извештај о штампи у Моравској бановини од 28. августа 1934.

60 Исто.

61 Исто, 38, Ф 74, Д 198, Списак листова на територији Моравске бановине од 20. јануара 1936.

62 АЈ, 14, Ф 78, Д 297, Извештаји о штампи на територији Моравске бановине.

63 АЈ, 38, Ф 74, Д 198.

64 *Зашто смо за Југославију?*, Југославија, 8. децембар 1929, 1.

65 АЈ, 14, Ф 78, Д 297.

пропагирању националне идеје, *Југославија* је више пута забрањивана, нарочито након промене власника. Нови уредник, Миливоје Стефановић је ухапшен, након објављивања чланка „Пунктација и акт католичког епископата у светлу истине”, у коме је тврдио да су загребачке пунктације⁶⁶ директан позив на увођење федеративног уређења државе. Државни тужилац је, међутим, сматрао да је чланак „тенденциозно против режима” и лист је забрањен. Нови уредник, Стојан Крстић, сматран је непоузданим, као и главни финансијер, Михајло Лукић, адвокат, за кога је наведено да је републиканац и противник режима.⁶⁷

У Краљеву није штампано ниједно гласило до 1933. године и појаве *Краљевског гласника*. Тиме је, прма речима Владана Виријевића: „Краљево, као град у снажном привредном, демографском и просветно– културном успону и као административно управно седиште Жичког среза добило први пут свој лист који је унео нови дух у друштвени живот града, одстичући његову динамику [...] доприносећи на тај начин либерализацији трговине, занатства, културних токова, друштвених навика...”⁶⁸

Краљевски гласник замишљен је, пре свега, као независни орган, што је, осим у заглављу, неведено у представци првог броја: „Лист је независан. То понављамо јер смо свесни чињенице да само као такви– независни и слободни можемо испунити свој циљ. Због тога позивамо све пријатеље на искрену сарадњу напомињући им да се у својим прилозима држе истакнутих начела.”⁶⁹

Идеја коју је лист заступао почивала је на интегралном југословенству, док су, по речима уредника, област интересовања биле културне, економске, привредне, просветне теме.⁷⁰ Оснивач и уредник листа био је Владимир Радичевић, адвокатски приправник, а у редакцији је било лекара, свештеника, учитеља, професора, архитектата. Услед лошег руковођења листом и недо-вољног одзива становника Краљева, Радичевић се повукао, а уредништво је преузео Иво Грабовац, који је реорганизовао редакциони одбор.⁷¹ Упркос

66 Резолуција Селјачко-демократске коалиције из 1932. године уперена против наводне великокрпске хегемоније. Видети: Ф. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb, 1961, 56–59.

67 АЈ, 38, Ф 82, Д 207, Извештаји дописника Централног пресбироа о листу *Југославија*.

68 В. Виријевић, *нав. дело*, 223.

69 *Наша реч*, Краљевски гласник, 14. септембар 1933, 1.

70 *Исто*.

71 В. Виријевић, *нав. дело*, 224.

напорима уредништва да задржи континуитет, *Краљевски гласник* је угашен почетком 1934. године, након изласка деветнаестог броја.⁷²

Након гашења *Краљевског гласника* прошле су две године до покретања новог локалног листа у Краљеву, *Народне самоуправе*, гласила Југословенске радикалне заједнице. Лист је првобитно назван *Југословенска радикална самоуправа*, али је, у циљу придобијања већег броја читалаца, уредништво променило назив.⁷³ *Народна самоуправа* редовно је читаоце обавештавала о страначким скуповима, кандидатским листама и раду Милана Стојадиновића. Један од ретких „испада“ листа била је критика Конкордата, у којој су наведени делови текста који негативно утичу на државу и православље.⁷⁴ Није познато из којих разлога, али је током 1936. године, према извештају дописника ЦПБ-а, лист забрањен.⁷⁵

Од 1. маја 1932. године у Цариброду је покренут лист *Наш исток*. ово гласило завређује пажњу с обзиром на тираж од 2.500 до 3.000 примерака, што је више од појединих нишких режимских листова. Штампан је у Пироту, а заступао је политику краљевске владе. Власник листа био је Тихомир Милосављевић из Цариброта, свршени ђак гимназије. Уједно је био и дописник листа *Време*, од чијег хонорара се и издржавао.⁷⁶ Објашњење континуираног излажења *Нашег истока* можемо потражити у извештају дописника ЦПБ-а о листу: „Целокупно писање овог листа има тенденцију да помаже политику краљевске владе, али тако да се ни осталима не замери. По његовом мишљењу данас сви демократски елементи треба да се сједине у једну целину и ступе у акцију да се једном дође до једног либералнијег стања. Осуђује све оне који мењају политичка начела и истиче заслуге оних који су остали на једној линији.”⁷⁷

Када је реч о цензури штампе, незаобилазно је и питање комунистичке пропаганде. С обзиром на забрану рада Комунистичке партије Југославије, питање штампе није подразумевало цензуру, већ строго илегални рад. Локални комунисти илегалним каналима могли су доћи до појединих примерака листа *Пролетер*, званичног гласила Комунистичке партије Југославије. Штампане било каквих листова који садрже комунистичку пропаганду било је строго забрањено. Антикомунистичко расположење ишло је дотле

72 Исто, 228.

73 Исто, 229.

74 АЈ, 38, Ф 6, Д 20, Извештај о штампи у Моравској бановини од 28. децембра 1936.

75 АЈ, 38, Ф 74, Д 198, Извештај о штампи у Моравској бановини од 1. јануара 1937.

76 Исто.

77 АЈ, 38, Ф 6, Д 20, Извештај о штампи у Моравској бановини од 16. децембра 1935.

да су редовно дописници ЦПБ-а слали извештаје о „антикомунистичком материјалу објављеном по листовима на територији Моравске бановине“. Тако је, примера ради, за децембар 1936. године забележено да листови не доносе никакав материјал против комуниста, осим *Крушевачког гласника*, који је објавио чланке „Овако се стара пролетерска држава“ и „Другови на послу“, као и листа *Наш исток* са неколико чланака о СССР („Сличице из Совјетске Русије“, „Повећање рђаве текстилне индустрије у Русији“, „Сељачке банде у Совјетској Украјини нужна одбрана украјинских сељака од совјетског терора“, „Из совјетског раја“, „С ужасом дочекујемо зиму“).⁷⁸ Комунисти су евентуално успевали да пропагирају свој марксистички поглед на разне теме из домена културе и уметности, кроз друге часописе, што је доводило до њихове забране. Илегални рад комунисти су углавном испољавали посредством новооснованих часописа за привреду и културу. Као пример навешћемо књижевни часопис *Осврти*, штампан у Пироту, а растуран у Нишу, међу чијим сарадницима је било и чланова СКОЈ-а, затим *Наш лист*, такође у Нишу, чији је уредник био секретар месног комитета КПЈ.⁷⁹ Забрана појединих листова, услед прикривеног пропагирања марксистичких и лењинистичких идеја, навела је уреднике и власнике да строго поведу рачуна и клоне се „сумњивих“ сарадника.⁸⁰

Закључак

Кратким историјатом најтиражнијих листова на територији Моравске бановине настојали смо да прикажемо положај штампе и утицај актуелних власти на њено писање.⁸¹ Министарство унутрашњих послова је, преко дописника Централног пресбиороа (често се ослањајући на њихове слободне процене и коментаре), редовно имало увид у писање локалних листова. Закон о штампи омогућио је забрану неподобних листова, често и укидање, а било је примера и хапшења уредника. Поједини листови, иако на линији режимске политике, нису успели да егзистирају на дуже време услед недостатка материјалних средстава, погрешног руковођења од стране главних уредника, лошег избора тематике, незаинтересованости читалаца. Већина

78 Исто.

79 Цензура је строго водила рачуна, тако да су поједини листови забрањивани у самом зачетку. Часопис *Наш лист* објавио је само пет бројева, да би га убрзо забранила нишка полиција. Д. Мирчећић, М. Матицки, *нав. дело*, 448, 450.

80 Исто.

81 Нисмо наводили листове мањег тиража, као и листове који су излазили релативно кратко, као што су: *Млавски гласник* (Петровац), *Пироћанац* (Пирот), *Тимок* (Зајечар), *Топлички гласник* (Прокупље), *Нишава* (Цариброд), *Сокобањске новости* (Сокобања).

уредника и сарадника није се професионално бавила новинарством. Статистички гледано, већина њих били су по струци правници, професори и учитељи, алије било и несвршених ђака и студената ентузијаста. Уредници и сарадници тиражних часописа углавном су „испекли занат” као дописници *Политике* и *Времена*, што је представљало непроцењиво искуство у локалној средини. На крају, можемо извести закључак да је штампа строго пратила политику актуелне власти и била под контролом режима, а да заиста независни листови нису дуго опстајали.

РЕФЕРЕНЦЕ/REFERENCES

Необјављени извори / Unpublished sources

1. Архив Југославије (=А) [Arhiv Jugoslavije (A)]
- 14, Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије [14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije]
- 37, Милан Стојадиновић [37, Milan Stojadinović]
- 38, Централни пресбирио Председништва министарског савета [38, Centralni presbiro Predsedništva ministarskog saveta]

Објављени извори / Published sources

1. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I–II, prir. Ž. Avramovski, Beograd–Zagreb, 1986.
2. *Драгиша Цветковић њим самим*, прир. В. Петровић, Ниш, 2006. [*Dragiša Cvetković njim samim*, priredio V. Petrović, Niš, 2006.]
3. *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1936*, Београд, 1937. [*Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1936*, Beograd, 1937]
4. *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1938–1939*, Београд, 1939. [*Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1938–1939*, Beograd, 1939.]
5. *Статистички годишњак Краљевине Југославије 1940. годину*, Београд, 1941. [*Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije 1940. godinu*, Beograd, 1941.]

Штампа / Periodicals

1. *Гласник Вељкове Крајине* [*Glasnik Veljkove Krajine*]
2. *Гласник епархије Тимочке* [*Glasnik eparhije Timočke*]
3. *Гласник пољопривредне коморе Моравске бановине* [*Glasnik poljoprivredne kotore Moravske banovine*]
4. *Југославија* [*Jugoslavija*]
5. *Крајинске новости* [*Krajinske novosti*]
6. *Краљевски гласник* [*Kraljevski glasnik*]
7. *Моравски гласник* [*Moravski glasnik*]

8. *Недеља православља* [*Nedelja pravoslavlja*]
9. *Нишка слободна трибуна* [*Niška slobodna tribuna*]
10. *Нишке новине* [*Niške novine*]
11. *Нишки нови лист* [*Niški novi list*]
12. *Ревија* [*Revija*]
13. *Службене новине Краљевине Југославије* [*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*]
14. *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* [*Službene novine kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*]
15. *Службени лист Моравске бановине* [*Službeni list Moravske banovine*]
16. *Тимок* [*Тимок*]

Литература / Literature

1. Д. Велојић, *Моравска бановина 1929–1941*, Лепосавић, 2023. [D. Velojić, *Moravska banovina 1929–1941*, Leposavić, 2023.]
2. В. Виријевић, *Краљево, град у Србију 1918–1941*, Краљево, 2006. [V. Virijević, *Kraljevo, grad u Srbiji 1918–1941*, Kraljevo, 2006.]
3. М. Гулић, *Југословенска држава 1918–2006. Од прводецембарског акта до мајског референдума*, Београд, 2023. [M. Gulić, *Jugoslovenska država 1918–2006. Od prvodecembarskog akta do majskog referenduma*, Beograd, 2023.]
4. I. Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, Beograd, 2006.
5. Ista, *Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra*, *Istorija 20. veka 2* (2005), 51–68.
6. В. Драговић, *Српска штампа између два рата*, Београд, 1956. [V. Dragović, *Srpska štampa između dva rata*, Beograd, 1956.]
7. М. Екмеčić, *Osnove građanske diktature u Evropi između dva svjetska rata*, Sarajevo, 1967.
8. В. Јовановић, *Вардарска бановина 1929–1941*, Београд, 2011. [V. Jovanović, *Vardarska banovina 1929–1941*, Beograd, 2011.]
9. Д. Мирчећић, М. Матицки, *Културно-просветна делатност*, *Историја Ниша*, ур. Д. Милић, Ниш, 1984. [D. Mirčetić, M. Maticki, *Kulturno-prosvetna delatnost*, *Istorija Niša*, ur. D. Milić, Niš, 1984.]
10. В. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I, Beograd, 1988.
11. Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд, 2007. [B. Simić, *Propaganda Milana Stojadinovića*, Beograd, 2007.]
12. F. Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, Zagreb, 1961.

PRESS IN MORAVA BANOVINA

Summary:

The position of the press in the territory of the Morava Banovina was regulated, as in the rest of the country, by the Press Law. This law provided for press censorship, including the banning of newspapers that criticized government policy or wrote negatively about the ruler. The publication of any materials containing communist propaganda was strictly prohibited. Newspapers within the Morava Banovina were closely monitored by the Ministry of Internal Affairs through the Central Press Bureau of the Ministerial Council (CPB). CPB correspondents regularly submitted reports on the content of the Banovina press, including detailed analyses of published articles.

The press was required to maintain a pro-regime stance and to publish affirmative articles about the current government. Otherwise, a newspaper could be shut down after three consecutive bans. The Press Law allowed for the suppression or permanent closure of "unsuitable" publications, and there were cases where editors were arrested. Some newspapers, despite adhering to the regime's policy, ceased publication after a short time due to financial difficulties, editorial mismanagement, poor choice of topics, or lack of reader interest.